

Az apologéták mestersége

Tévtanítások kívül és belül

■ KORÁNYI ANDRÁS

Az apológia klasszikus jelentése szerint védőbeszédet vagy védőiratot, általános használatban „hitvédelmet” jelöl. A kétezer éves egyháztörténelem során értéke kezdettől fogva nőttön nőtt, mivel a keresztényekre – Jézus nyomában – fokozott nyomás nehezült. Ezt maga Jézus is bejelentette az apostoloknak a búcsúbeszédeiben: *„Emlékezzetek arra az ígére, amelyet én mondtam nektek: Nem nagyobb a szolgálta az uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak, ha az én ígémet megtartották, a titeket is meg fogják tartani.”* (Jn 15,20) Ez a jézusi mondat önmagában is megadja az apologetika szélesebb kereteit: az Úr nyomában járó keresztények látják és megélik az ige kritikus helyzetét e világban, és hordozzák nemcsak a konfrontáció és az elutasítás szorítását, hanem a befogadás és a gyümölcstermés jó reménységét is. A kritikus helyzet tehát nem statikus kritikai helyzetet jelent az ige és a világ között, hanem azt a döntési krízist, amely az evangéliumnak mint a világ teremtésének, fenntartásának és megváltásának az anyanyelvéből áll elő a világban, amikor az megszólal, és választási, változtatási helyzetet idéz elő. Ebből következően az apológia nem az Isten országából „kölcsonzott” eszköz e világi ügyekre, hanem a kettő – a világ és az Isten országa – dinamikus kapcsolatából megszülető, „élő és ható ige”.

Kortárs hitvédelem alatt többnyire olyan hangsúllyal megfogalmazott szövegeket preferálunk, amelyekből a keresztény tanúságtétel mai feszültségeiben a „mit” és a „hogyan” szellemében megfogalmazott kérdésekre találunk útmutatást. (Korunkat tükrözi ebben az összefüggésben a mesterséges intelligencia térhódítása is, amely elsősorban erre a két kérdésre tud a világon rendelkezésre álló információhalmazból statisztikai mennyiség alapján többségi vélekedéseket, gyakorlatot leszűrni – mit és hogyan szoktak megoldani –, de mélyebb minőségi elemzésre nem alkalmas olyan kérdések mentén, amelyek például a miértre is választ tudnának adni.) A „mit” és „hogyan” kérdésfeltevésből nemcsak az a bonyodalom származik, hogy e két szempont egymást nemcsak kiegészítheti, hanem éppen egymás ellen is kijátszható – gondoljunk csak „az igazságot szeretetben” bibliai elvárásának a belső feszültségére, és a mai „hitvitákban” – elég abszurd módon – ellentétig fokozott beállítására. Ezen is messze túlmutat azonban, hogy az apológia más kérdésektől is döntő mértékben függ: Mikor? Milyen összefüggésben? (Érdekes, hogy ezek sokkal több fejtörést és imádságos küzdelmet okoztak az elmúlt évezredekben is, mint a miértek – hiszen a miért akár a *mi okból*, akár a *mi végett* értelmében ehhez képest viszonylag egyértelműen megválaszolható volt az apologetikában. Bár a feszültséget az Isten országa evangéliumának a megjelenése idézi elő, maga a feszültség nem az Isten országa, hanem e világ „kontextusában”, értelmezési és alkalmazási rendszerében áll elő.)

A következőkben az egyháztörténelem különböző korszakaiból ránk maradt tanulságokból fogunk csemegézni – a teljesség (kilátástalan) igénye nélkül.

Az apológia műfaja lényegében egyidős a kereszténységgel, az ős- és óegyházban bontakozott ki először. Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen az evangélium útja e világ határvonalainak folyamatos átlépésén és az ezzel járó feszültségeken keresztül vezetett. Maguk az evangéliumok is arról tudósítanak, hogy Jézus következetesen lépett át szociális, kulturális, politikai, sőt vallási kereteket is földi tevékenysége során. Az Isten országa valóságával változásra, megújulásra, megtérésre hívta és ösztönözte az egész teremtett világot, mindenekelőtt az embereket. (Bár sokszor hangoztatjuk, hogy Jézus ezzel egyben „provokálta” is a világot, a provokáció nem a meghirdetésben, hanem az e világgal való találkozásban – ebben az értelemben e világból – jött létre.) Az apostolok korától kezdve ez a feszültség gyűrűzött tovább a „minden népnek” tanított evangéliummal, amikor egyik nyelvből a másikba, azaz egyik kulturális kontextusból a másikba kellett átfordítani, jobban mondva megfeleltetni a bibliai tartalmakat anélkül, hogy az evangéliumban kárt tennének. Már az apostolok anyanyelvéről a görögre való áttérés is hajmeresztő kihívás volt, a görög szövegek továbbfordításai pedig mind a mai napig kockázatos vállalkozások abban a tekintetben, hogy például a nyelvek és a kultúrák eltérő fogalmi rendszerei közötti átállásban ne csorbuljon, illetve legalább lényegében ne sérüljön az evangélium tartalma. Itt érkezünk meg az első, nagy horderejű megállapításhoz: *az evangélium sértetlenségre törekvő átadásának alapvető apologetikai feltétele – a hitbéli elkötelezettségen túl – hatalmas intellektuális felkészültséget követel meg mind mennyiségi, mind minőségi értelemben.*

Az ókori apológéták társadalmi és politikai értelemben is hatalmas kihívásokra igyekeztek választ adni. A Jézus-eseményt pozicionálniuk kellett a megjelenő ellenállások összefüggéseiben: az ószövetségi zsidósághoz való viszony tisztázásában, a görög-hellén bölcsélet megsemmisítő erejű kritikájával szemben, a Római Birodalom kulturális és társadalmi közösségépítő rendszerének (el)nyomása alatt, a szinkretista vallásfilozófiai eszmék – gnoszticizmus – belső támadása elleni élet-halál harcban. (S akkor még csak a Római Birodalom adta keretek közötti nagy kihívásokat vettük számba, a birodalmon kívüli kereszténységnek éppen a kereteken kívülségéből, de mégis oda kötő gyökereiből következő speciális küzdelmeit nem.) Ez a monumentális apologetikus munka egy kiemel-

kedő jelentőségű jellegzetességet mutat: az apológia jellemzője nem az egyoldalú elutasítás és kritika lett, hanem a meggyőzés és tanítás nyitott, olykor merészen előrenyomuló kifejtése is. Ebben nem riadtak vissza attól sem, hogy „mindenkivel a saját pályáján játsszanak”, azaz bátran merítettek azokból a kulturális, vallási vagy jogi-politikai gondolatokból, amelyekben „az evangélium vetőmagjait” vélték felfedezni a kritikát megfogalmazó és gyakorló ellenfelek saját rendszereiben. Az ebből következő dilemmát, hogy mélységében szabad-e megismerni és alkalmazni a pogány gondolatokat az apológia során, egyszerre látták pozitív és negatív színben: egyfelől elkerülhetetlen, hogy a keresztények is megismerjék ezeket az alternatív kultúrákat (gondoljunk csak arra, hogy az ókori iskola törzsanyaga pogány szerzőkre épült!), másfelől világosan szem előtt kell tartani azt, hogy Jézus evangéliuma a kinyilatkoztatott igazság. Baszileiosz egyházatya érzékletes mondásával: a keresztények úgy élnek a világban, ahogyan a méhek gyűjtögetnek a virágos réten – tudva, hogy mely virágok porát gyűjtsék be, s melyekét ne.

Evangélikus forrásainkhoz térve újabb fontos hangsúlyokat találunk a hitvédő, hitvalló tevékenység és irodalom esetében. Ennek a háttérben a viszonyulási pont a középkorban kialakult keresztény civilizációs világrend, amelynek szerves része volt a *Corpus iuris canonici*, az élet minden területére kiható egyházi törvénykönyv gyűjteménye. (Luther az 1520-as pápai átokbulla kiadása után látványosan szakított ezzel a renddel, amikor a kiközösítésre válaszul elégette ezt a gyűjteményt.) Az inkvizíció működése a legmegfelelőbb példa annak szemléltetésére, hogy ez hogyan érvényesült. Az inkvizíció intézményét azzal a céllal hozták létre, hogy egyházi hatóságként szakértői vizsgálatokat folytasson le minden olyan esetben, amikor felmerült a tévtanítás (herezis) gyanúja. Maga az eljárás tehát hittani és egyházi jogi jellegű volt, a megállapításai azonban a legmesszebbmenő következményekkel jártak az egyházból és az üdvösségből való kirekesztettség megállapításán túl társadalmi és politikai-jogi területen is, ami végső soron teljes egzisztenciális megsemmisítéshez is vezethetett. Amikor reformátoraink hitvalló és hitvédő munkájukat végezték, akkor ezt a világos egyházi és világi működési rendet is ott kell látnunk a háttérben. (Az 1521-es wormszi birodalmi gyűlésen lezajlott események, valamint az 1530-as ágostai vallástétel történelmi körülményei sem értékelhetők reálisan ennek ismerete nélkül.)

Az evangélikus reformátori apológia döntő pontja lett a „mikor?” kérdésre adott válasz: a hitvallási helyzet (status confessionis) beállása. Ezt a „beállást” lelkiismeretes és akár tépelődő mérlegelés előzi meg, viszont határozott és következetes kiállás lehet csak a következménye. A *status confessionis* részletes elemzésének az igénye nélkül is megállapítható, hogy alapvető kritériumai a reformátori hitvalló helyzetek és írott hitvallások alapján is körvonalazhatóak. A Wormsban elhangzott lutheri sarokpontot – „a lelkiismeretem az Isten igéjének a foglya” – nemhogy szűkíti, hanem még inkább egyértelműsíti az általa szabott kettős feltétel a Szentírás és a józan ész (együttes) cáfoló ereje vonatkozásában. A reformátori hitvallás tehát mindenekelőtt arra irányult, hogy az apológia klasszikus helyzetfelismerésével, tanúságtételi célkitűzésével összhangban helyreállítsa az Isten országának evangéliuma és az e világ találkozásában előálló feszültséget, amelyben az élő és Úr Krisztus viszonyát tisztázni kell az egyházra vonatkozóan. (Ezért kap kiemelten megsemmisítő kritikát a reformátori korban az a megfogalmazás, hogy a mindenkor római püspök Krisztus földi helytartója lenne – mintha a pápa a távol levő Krisztus helyettesítésére kapott volna felhatalmazást, ahogyan ezt Luther keserűen megjegyezte.) Ennek a tisztázásnak a valódi tétje az volt, hogy az egyház semmilyen – szervezeti, jogi vagy vallási – struktúrában sem eliminálhatja a Megváltó e világnak címzett evangéliumi megszólítását az Isten országa – azaz az Isten uralma – jelenlétéről, amit mindenekelőtt a

Szentírásban megőrzött evangéliumok hirdetnek a számunkra. Az *Ágostai hitvallás*nak az evangéliumról, a szentségekről, az egyházzal stb. szóló tanítása csak ezen az apologetikai látásmódon keresztül értelmezhető korrekt módon.

Egyháztörténeti örökségünk eddig tárgyalt kritériumai mind eligazodási pontokká váltak a 20–21. század egyházat érő kihívásai között. A megelőző évszázadok missziói tevékenysége nyomában megszületett világegyház a kontextusok sokszínűségében élő valóság – ezek a kultúrákon és vallási határokon átívelő jelenségek sokkal meghatározóbbá váltak az ökumené mai újrafogalmazásában, mint a korábbi – és a nyugati világban történeti örökségként még velünk élő, identitásformáló – felekezeti szétszakadozottság. A kontextuális teológiai irányzatok egy, az ókori egyházra jellemző apologetikus helyzetet idéznek vissza, amelyben egyszerre van szükség az apologeták által felvonultatott nyelvi, kulturális és vallási ismeretszerzés iránti nyitottságra és erőfeszítésre és az evangéliumokban rögzített, egyetemes érvényű krisztusi igazságkinyilatkoztatás iránti hűségre az Isten országa jelenlétének a hirdetésében. A globális kereszténység egységének vizsgálatában közelítünk ahhoz a kritikus ponthoz, hogy a világ különböző pontjain élő keresztények tudnak-e közös hittartalmat megjelenítő hitvallást tenni – ebben kézenfekvő kiindulási pont lehetne például a bibliai kereszténység első nagy hitvalló felismerése: „Krisztus Úr”. A kortárs kontextuális teológiáknak az a sajátossága, hogy a teológia szélesebb összefüggéseiből leszűkített egyedi szempontok, hangsúlyok alapján kiválasztott bibliai témakörökre, kiragadott versekre és gondolatokra alapozva egyre zártabb teológiai rendszereket építenek ki és egyben szigetelnek el egymástól, manapság a világ minden pontján megfigyelhető jelenség. Ezeknek az irányzatoknak az egymáshoz való viszonyában megmutatkozó, elzárkózó és beszűkült vonásain inkább csak ront, mint enyhít, ha követőik és művelőik abszolutizálni és más kontextusokra kiterjeszteni – azaz másokra rákényszeríteni és velük szemben érvényesíteni – akarják ezeket, ahogyan ez megfigyelhető a mai nyugati kultúrkör irányából éppúgy, mint más világrészekben. Rögzítenünk kell tehát, hogy a keresztény apológia azon alapvetése, hogy szükséges a kinyilatkoztatáson alapuló hitvallás egyetemes (ökumenikus) megőrzése, ma szorongatóan érvényes.

A mai apologetikai kihívások is igen változatosak: megtalálhatjuk a szinkretista és vallásfilozófiai (spekulatív) eredetű jelenségeket éppúgy, mint a keresztény életvitel körüli – ugyancsak hagyományos – vitatémákat. A kontextuális irányzatok viszont globális keretek közé emelték a más kultúrákra és vallásokra adandó keresztény reflexió szükségességét. Az elmúlt évszázad azonban mindenekelőtt abban nyitott új korszakot, hogy különféle színezetű, ám egybehangzóan egyház- és vallásellenes ideológiák és világnézetek váltak – korábban elképzelhetetlenül koncentrált és rendszerszinten szervezett, uralkodó formában – meghatározó tényezővé a világban, ráadásul újabb és újabb hullámokban kizárólagosságot kényszerítő, totalitárius törekvésekkel. Ezek esetében is igaz a régi felismerés: az evangélium és a világ közötti feszültség az ideológiai kontextusban keletkezik, azaz a totalitarizmus másféle meggyőződést vagy hitvallást nem toleráló, kategorikus elvárásai következtében. Ebből a feszültségből születik meg ismételten az az apologetikai imperatívusz, amelyet Dietrich Bonhoeffer – történetesen a nácizmussal szemben – fogalmazott meg, és minden totalitarizmusra törő ideológia összefüggésében relevánsan értelmezhető: csak a hívő engedelmes, és csak az engedelmes hisz. Ebben a meg-megújuló nyomásban továbbra is az apológia sokrétű felelőssége nehezedik a keresztény világközösségre: teljesíteni feladatát a Jézustól kapott küldetésben és az egyházat alkotó hívők közösségének az erősítésében.

Ajánlott irodalom

ALISTER, McGrath 1997. *Híd. Új utak az apologetikában*. Ford. F. Nagy Piroska. Harmat Kiadó, Budapest.

BÉRES Tamás 2008. Tudomány, teológia, mítosz In: uő – Kodácsy-Simon Eszter – Orosz Gábor Viktor (szerk.): *Krisztusra tekintve hittel és reménnyel. Ünnepi kötet Reuss András professzor 70. születésnapjára*. Luther Kiadó, Budapest. 77–92. o.

BOLYKI János 1989. *Hit és tudomány*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda, Budapest.

MARTINETTI, Giovanni 2001. *A mai hit észérvei*. Ford. Strijk András. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Martonvásár.

VISKY Sándor Béla 2006. *Játék és alap. Teodicea-kísérletek a kortárs teológiában*. Koinónia, Kolozsvár.